

*View Over the Balkan Peninsula
Поглед над Балканите*

НЕИЗВЕСТЕН ПЛАН НА ТЪРНОВО ОТ 1857 Г.

Бернар Лори

INaLCO – Париж

Иван Русев

Икономически университет – Варна

Резюме. Статията представя новооткрит план на Търново, изготвен през 1857 г. от бретонския географ и картограф Гийом Лъжан. Планът е открит през 2018 г. при парижки букинист и тъй като не е подписан, в статията са изложени аргументи в подкрепа на авторството на Лъжан. Посещавайки Старата българска столица през пролетта на 1857 г., той събира сведения, които публикува и с помощта на които рисува плана. Това е най-добре изготвеният план на Търново сред известните планове (карти) на града през XIX в. (до края на 70-те години на века) – като картографска творба, като богатство на историческата информация и като художествена стойност.

Ключови думи: Гийом Лъжан; Търново; география; картография; градско планиране

Балканските провинции на Османската империя дълго време остават *terra incognita* за западния научен свят. До XIX в. географските карти са претрупани с топографски обозначения, отнасящи се за Античността, които с вековете вече са загубили своята актуалност относно реалния терен. Първоначално усилията на учените са насочвани към задачата да се съотнасят древните географски знания към ситуацията от Новото време. Приоритет се дава на областите с гръцко население и на съседните до тях зони.

Системното изследване на Балканите от представители на Западна Европа започва през епохата на Наполеоновите войни. Трудовете на Уилям Мартин Лийк (1777 – 1860) и на Франсоа Пуквил (1770 – 1838) спомагат за изясняване на познанията върху северната периферия на елинизма: Македония и Епир. Научната експедиция на Ами Буе, който обикаля Балканите във всички посоки през 30-те години на XIX в., представлява съществен качествен принос в тази насока. Той установява големите геоложки структури на релефа (опровергавайки античната теория за *Catena Mundi* – планинска верига, за която се е предполагало, че свързва Алпите с Черно море) и събира впечатляващо голямо количество информация, която систематизира и представя в четири тома от по 500 страници всеки, които съставляват основите на една научна балканология (Lory, 2016).

(Echelle de $\frac{1}{20,000}$)

Фиг. 1. План на Търново, изготвен от Гийом Лъжан през 1857 г.

Големият изследовател на Дунавска България и на Сърбия през третата четвърт на XIX в. е Феликс Каниц. Увлекателно написани и богато илюстрирани, неговите томове са сред най-четените и най-цитираните (Kanitz, 1995). Славата на Каниц е споделена с тази на географите пътешественици, които също имат своите заслуги, макар и по-скромни от тези на унгарския учен. Пътешествията на Барт, Хохщетер и Лъжан нямат същата популярност, но при все това спомагат за затвърждаването и обогатяването на знанията за региона (Lory, 2011).

Гийом Лъжан (1824 – 1871) е позабравена личност от културната история на XIX в., която неотдавна е преоткрита (Lorain, 2006). Този бретонец със скромен произход още в младежките си години демонстрира любознание в различни области. Постепенно се насочва към картографията, но след като кабинетната картография не го удовлетворява вече, решава да предприеме изследвания на терен. За първи път посещава османските Балкани през 1857 и 1858 г., когато осъзнава, че намира голяма полза от сътрудничеството с младата балканска интелигенция в събирането на важна информация за „местните“. Така например полезна за него се оказва срещата с Васил Манчев в Свищов (Manchev, 1982: 56 – 57). След първите си две пътувания Лъжан изготвя обобщено изследване за Балканите, което публикува в най-доброто географско списание на онова време, издавано в германския град Гота: *Mittheilungen aus Justus Perthes' Geographischer Anstalt* (притурката за 1860 – 1861). Това е по-скоро една издържана, от научна гледна точка, компилация, направена на базата на съществуващата литература, отколкото действителен принос с нови знания. Този обобщен текст в обем от 38 страници е придружен от великолепна цветна етническа карта на Балканите. Многократно тя е коментирана и критикувана. Българските автори я ползват в подкрепа на българските интереси в Македония (Rizoff, 1917: & 19), но я критикуват, що се отнася до описанието в нея на Източна България и Добруджа¹.

След това Гийом Лъжан се насочва към Африка. През 1860 г. плава по Нил, достигайки до Дарфур, през 1862 – 1863 г. изучава Етиопия, в продължение на 9 месеца е френски вицеконсул в Масауа – пристанищен град на Червено море в Еритрея. Тази промяна на географския терен е по-малко изненадваща и объркваща, отколкото човек може да си представи. Наблюдаваме я и при съвременника на Лъжан – германеца Хайнрих Барт, големия изследовател на Източна и Централна Сахара, който паралелно с тези си занимания осъществява две пътувания с проучвателска цел на Балканите (40 дни през 1862 г. и 3 месеца през 1865 г.). През 1865–1866 г. Гийом Лъжан предприема пътуване по стъпките на Александър Велики: посещава Анадола и Месопотамия, после – Пенджаб и Кашмир, и се връща през Иран и Кюрдистан. Този нов изследователски проект на Лъжан изглежда хаотичен и без ясна географска цел, но пък му предлага ценни знания за многообразието на мюсюлманския свят.

Гийом Лъжан се завръща на Балканите през 1867–1870 г. твърдо решен да осъществи това, което е приел за цел на живота си, а именно: изготвяне

на географска карта в мащаб 1:200 000, в 49 листа, обхващаща обширния регион между р. Дунав на север и границата на Кралство Гърция на юг. В навечерието на смъртта си той постига три-четвърти от този амбициозен проект. Картите му, останали в ръкопис, са предоставени на френското Министерство на външните работи в Париж. По време на Втората световна война те са конфискувани от немската окупация и дирите им се губят. По всяка вероятност са станали част от „военните трофеи“, които Съветската армия прибира от Берлин. Така картографските творби на Гийом Лъжан изчезват... Неговите публикации върху Балканите, разпръснати в различни списания, през 2011 г. са събрани и отпечатани в общ том (Lejean, 2011).

От произведенията на този страстен географ и картограф са ни останали само фрагменти. Негова карта на участъка Русе – Плевен – Ловеч в мащаб 1:575 000, друга негова карта в същия мащаб, представяща околностите на София и Искърското дефиле, както и един план на Пловдив са публикувани в списанието *Le Tour du Monde* през 1873 г. В „Списанието на Географското общество“ през 1858 г. е поместена „Карта на част от Търновски санджак (България)“, изготвена от Лъжан през м. октомври 1857 г.²⁾ Националната библиотека „Франсоа Митеран“ в Париж и архивът в Кемпер (Бретан) днес съхраняват няколко изящни скици, излезли изпод неговата ръка.

Трябва да се отбележи, че не липсва интерес към творчеството на Гийом Лъжан и в България днес, че съвременният български читател вече е имал възможността да се запознае (макар и частично) с делото му посредством някои публикации, появили се в последно време (Parvev, Bogdanov, 1977; Atlas, 2008: 347, 514; Jeleva-Martins, Farkov, 2009: 58 – 59, 70 – 71; Zarev, 2018: 238 – 250)³⁾.

По щастлива случайност през зимата на 2018 г. при парижки букинист открихме план (окомерна скица) на Търново, чиято изработка ни се стори позната. Съмненията напълно отпаднаха след консултации с Мари-Терез Лорен (Marie-Thérèse Lorain) – специалистка, който най-добре познава произведенията на Лъжан. Тази карта има всички характерни особености на творбите на бретонския географ, а приликата с неговия оригинален план на Пловдив е просто поразителна.

Може с точност да се датира изготвянето на този план на Търново. В писмо от 11 юни 1857 г. от Букурещ, адресирано до специалиста по антична география Ернест Дежарден (Ernest Desjardins), Лъжан описва своето пътуване от Русе до Търново и археологическия обект Никополис ад Иструм. Ето какво пише той за Търново:

„Търново (от български „трън“, къпини), още наричан Терново, Тирново, е град с около 20 000 души, историческа и църковна столица на България, въпреки че административният му статут е само на каймакамство. Има седем квартала, както следва: Хисар; Отеака на юг, населен с турци; Френк-Хисар – също; Байдерлик – смесен квартал, богат, търговски и централен, с

красива българска църква, обърната в джамия; Картал (на турски „орли“) – в действителност истинско орлово гнездо, както и почти целият град, един от най-красивите в Ориента; Като-Махале – квартал в ниското по протежението на Янтра⁴⁾, тези последните два са български; Циганка – на североизток⁵⁾, населен с цигани и с българи. Местоположението на Търново покрай Янтра с всичките си особености изключително много напомня на това на Мезиер сюр ла Мьоз⁶⁾.

Посетих Трапезица, която минава за античен български град, ще добавя и римски. Успях да възстановя в скицата си плана на това прекрасно разположено място (непревземаемо във времето преди създаването на артилерията). Наскоро са направени цялостни разкопки на това, което е останало от видимите руини, навярно за да се търсят в тях съкровища. Бяха открити много римски и византийски монети. Римският път тръгва от северния ъгъл. Той е много добре запазен и пресича Янтра малко над дефилето⁷⁾, което затваря полуострова.

В Търново видях няколко монети в ръцете на българина г-н Стефанос⁸⁾. Има няколко от Никополис“ (Mission de Lejean, 1858; Lejean, 2011: 63 – 64).

В писмо на Лъжан от 10 юни 1857 г. от Букурещ, адресирано до г-жа Сувестр (Madame Souvestre), е предадена почти същата информация за Търново с някои малки разлики и допълнения, които липсват в по-горния текст: нарича града „най-хубавото нещо, което съм виждал в живота си“; отбелязва, че населението му е 30 000 души и че той е старата столица на българските царе; специално внимание обръща на факта, че е бил радушно посрещнат „с отворени обятия“, „като че ли е френски комисар“, за когото не бият камбаните само защото „старите християнски църкви са били превърнати в джамии“ – явно до Лъжан достига вестта за превръщането на храма „Св. Четиридесет мъченици“ в джамия; изтъква красотата на младите българки (Lejean, 2011: 269 – 270).

В едно по-късно съчинение, публикувано посмъртно през 1873 г., Гийом Лъжан представя информация, с която се е сдобил по време на първото си посещение в Търново относно българо-гръцкия църковен спор:

„През 1857 г., когато обикалях надлъж и шир България, в Търново имаше един гръцки митрополит, който стрижеше паството си до жива плът, както обикновено го правеше гръцкото духовенство в тази страна. Известен брой авторитетни жители на Търново съставят петиция срещу изнудванията на светия мъж и редом със своите подписи те се получават с тези на повечето уважавани в града мясюлмани, които са запознати с посочените в жалбата факти.

Провокиран от петицията, митрополитът успява да се сдобие със списъка на подписалите я и изисква тяхното вкарване в затвора. Според закона пашата на Видин (в чийто обсег на властта тогава попадеше Търново) не можеше да отхвърли това искане, вследствие на което всички осъдени, турци и българи, са арестувани от заптиетата, отведени във Видин и затворени в цитаделата за

неопределено време. Но ето че възниква непредвидена ситуация: приближава Великден и според стар обичай вратите на затвора трябва да се отворят за християните от гръцката вяра, които не са задържани за убийство. Прочее християните от Търново, подписали петицията, са вече свободни, но преди да напуснат, те искат да знаят дали и осъдените с тях турци ще се възползват от същата амнистия. И когато получават отрицателен отговор, те благородно заявяват, че се отказват от облагата на своята привилегия. Не знам как е завършила тази афера. Тъй като това преследване няма никакво правно основание, вероятно те са били освободени, след като са били сплашени и укротени след няколко седмици в тъмницата⁽⁹⁾.

Въз основа на цитираните текстове може да се направи заключението, че посещението на Лъжан в Търново се е случило след православния Великден на 1857 г., който е бил на 8 април (ст. ст.) / 20 април (н.ст.) и преди 10 юни (н.ст.), когато бретонецът е вече в Букурещ.

Конфликтът, противопоставящ нотабилите на Търново и техния владика Неофит, получава широк обществен отзвук сред българите⁽¹⁰⁾. Той е отразен от българските вестници в османската столица⁽¹¹⁾. Тъй като владиката отсъства от града по време на посещението на Лъжан (през март 1857 г. е отзован от митрополитската си катедра по настояване на българските първенци), търновци не пропускат възможността да се възползват от чуждата визита и чрез нея да запознаят Европа със своите искания, със своите тегоби и проблеми.

Има и още едно сведение, което вероятно също насочва към посещението на Лъжан в Търново през пролетта на 1857 г. В края на август с.г. в „Цариградски вестник“ се появява дописка от Търново с дата 6 август, в която е отбелязано следното: „Преди няколко време имахме одного Французина на име Г-н Вилен, който бе дошел да търси где има сол, която казват да ся е купала едно време, и сега рудата принадлежи на капитан паша. Где сега тая сол ся не знае... Г. Вилен тръгна си, без да може да открие една жила, за която он нарочно бе дошел. Он обаче според положението на мястото и течението на водите можи да определи ограничено едно място, гдето той мисли да има сол, и което както ся говори щело да ся копае“⁽¹²⁾. Не може със сигурност да се твърди, че споменатият в дописката французин Вилен (от Wilhelm/Guillaume) е Лъжан, макар да е възможно със своите интереси относно географията и историята на Търново той да е оставил у местното население впечатлението, че издирва солни залежи.

Откритият през 2018 г. план на Търново (фиг. 1) е с размери 22,2/16 см, а само на изображението размерите са 16,1/13,5 см. Планът е цветен, като са използвани следните цветове: син за очертаването на р. Янтра и на поречието, от кафяв до светлокремав – за релефа, и светлорозов – за жилищната част на града. Най-отгоре е изписано името на града „TRNOVA“, мащабът – 1:20 000, а встрани горе, вляво, с молив е написано „Bosnie“ (Босна). По всяка

вероятност този надпис не е дело на автора на плана, той е по-късен, може би нанесен от някой от притежателите му впоследствие.

Планът съдържа множество надписи, указващи местонахождението и вида на основните градски части и обекти: квартали (махали), църкви, джамии, складове, работилници, пътища, мостове, училище, гробище, исторически забележителности, общо 38 на брой. За по-голяма нагледност и систематичност в изложението цялата тази информация сме включили в таблица, като представянето на кварталите и обектите е направено в последователност по изображението на плана от горе надолу и от ляво надясно.

Таблица 1. Квартали и обекти, представени в плана на Търново от 1857 г.

№	Наименование от плана	Превод на български език	Локализация на обекта, бележки
1.	Cimetière	Гробище	Гробище, разположено в северозападния край на града.
2.	Ieni Mahalé	Йени махле	Новата махала, намираща се в енорията на храма „Св. Атанас“ (Draganova, 1972: 175).
3.	Kartal	Картал	Картал-баир и намиращият се там квартал с българско население (Draganova, (1972: 167). Днес ж.к. „Картала“.
4.	Tsiganka Mahalé	Циганка махле	Циганската махала на града.
5.	Gora	Гора	Хълмът Света гора
6.	Dervent-Mahalé	Дервент махле	Махалата Дервент, намираща се в енорията на храма „Св. Никола“ (Draganova, 1972: 175 – 176)
7.	Ecole	Училище	Вероятно сградата на класното училище „Св. Кирил“ (Draganova, 1972: 200).
8.	Sv. Bogoroditza (Panaghia)	„Св. Богородица (Панагия)“	Църква „Св. Богородица (Панагия)“. По всяка вероятност това е църквата „Рождество Богородично“ (Radev, 2000: 104).
9.	Baïderlik	Байдерлик	Баждарлък – дн. площад „Велчова завера“ и районът около него (Draganova, 1972: 170)
10.	Bazar	Пазар	Пазарът, търговската част на града (Draganova, 1972: 190 – 195).
11.	S. Constantin	„Св. Константин“	Църквата „Св. Константин и Елена“ (Draganova, 1972: 196)
12.	Ieni Djami	Йени джамии	Новата джамия – една от джамиите в града.
13.	Konak du Pacha	Конакът на пашата	Административната сграда (резиденцията) на турския управител на Търновския санджак. Днес в нея е музеят „Възраждане и Учредително събрание“.
14.	Trapezitza (ancien chateau)	Трапезица (антична крепост)	Трапезица – крепост, дял на средновековния град Търново.

15.	Ruines	Развалини	Развалини от стари постройки на хълма Трапезица, обозначени на плана.
16.	Vestiges d'enceinte	Останки от крепостна стена	Останки от крепостната стена на Трапезица, обозначени на плана.
17.	Dolni Mahalé	Долни махле	Долната махала – населена е с българи (Draganova, 1972: 176). Днес ж.к. „Асенов“.
18.	S. Georges	„Св. Георги“	Църква „Св. Георги“.
19.	Kaïabaghi	Каябаши	Кая баш – площад и район, населен с търговци от Дубровник (XVI – XVII в.), а впоследствие с арменци и българи (Draganova, 1972: 170 – 171).
20.	Kourschoumli Djami	Куршумли джами	Най-голямата джамия в града, често споменавана от пътешествениците, например от Ф. Каниц. Съборена е през 1895 г. (Draganova, 1972: 177 – 180).
21.	Voie romaine	Римски път	Трасето на римски път източно от Трапезица.
22.	S. Dimitri (ruines)	„Св. Димитър“ (развалини)	Развалини на храма „Св. Димитър“.
23.	Les 40 Martyrs	„Св. Четиридесет мъченици“	Църквата „Св. Четиридесет мъченици“, превърната в джамия през османската епоха и функционирала като такава до 10 февруари 1879 г. (Draganova, 1972: 180 – 181).
24.	Tabakhane	Табакхане	Табакхана (работилница за кожи) в Табашката махала (Draganova, 1972: 170).
25.	Mosquées	Джамии	Според руски план на Търново от 1877 г. в града е имало 18 джамии (Draganova, 1972: 178 – 181).
26.	Frenk-Hissar	Френк-хисар	Турската Долна махала (Draganova, 1972: 165, 169 – 170).
27.	Route d'Arnaut-keui	Пътят към Арнауткьой	Арнауткьой (дн. Арбанаси)
28.	Arnaut deressi	Арнауткьой дереси	Дерето (потокът) на Арбанаси
29.	Métropole	Митрополия	Сградата на Митрополията – резиденцията на православния митрополит, управляващ Търновската епархия.
30.	Pont de bois	Дървен мост	Дървеният мост на р. Янтра срещу пътя за Арбанаси (Draganova, 1972: 167). Познат е още под името „Владишки“.
31.	Panaghia	Църква „Св. Богородица „Панагия“	По всяка вероятност това е църквата „Успение Богородично“ (Radev, 2000: 104).

32.	Hissar	Хисар	Царевец. През ранния османски период тук е разположен квартал с турско население (Draganova, 1972: 168). Всъщност турският квартал съществува чак до 1877 г., когато повечето турци го напускат и той започва да се руши. Окончателно е съсипан от земетресението през 1913 г. По-късно останките от него са разчистени, за да започнат археологическите разкопки и възстановителните работи.
33.	Ag. Paraskevi ou Sv. Petka (auj. mosquée)	„Св. Параскева“ или „Св. Петка“ (дн. джамия)	Църквата „Св. Параскева“ („Св. Петка“), според обозначението на автора превърната в джамия.
34.	Hissar tepessi	Хисар тепеси	Хълмът Царевец
35.	Baiourthané	Барутхане	Кула в югоизточната част на Царевец, използвана като склад за барут. Споменава я д-р Васил Берон, заселил се в Търново през 1856 г. (Draganova, 1972: 168).
36.	Oteaka	Отеака	Наименование, използвано от автора за обозначаване на квартал в турската част на града. В превод от турски език: öte – отсреща и уака – бряг/страна. „Квартал на отсрещния бряг“.
37.	Mosquée	Джамия	Една от джамииите в града.
38.	Jantra R.	р. Янтра	р. Янтра

Внимателният оглед на новооткрития план на Търново води до някои основни изводи.

1) Наличието на едни и същи квартали и обекти в плана и в описанието на Търново, направено от Гийом Лъжан през 1857 г., цитирано тук по-горе, е може би най-категоричното доказателство за авторството на плана на бретонца. И още едно доказателство – името на града (TRNOVA) е изписано по един и същ начин в плана и в публикуваната с името на Лъжан „Карта на част от Търновски санджак (България)“ от октомври 1857 г. (Atlas, 2008: 347). Няма съмнение – сведенията и за плана, и за картата са събирани по време на пътуването на географа в този район през пролетта на същата година.

Гийом Лъжан не владее местните езици, но въпреки това той е добре запознат с наличната местна информация за селищата, които посещава. При все че посочената от него численост на населението на Търново (20 000 – 30 000 души) трябва да се приеме като преувеличена, тя съвпада с това, което българските автори от същото време сочат като численост на търновските жители. Така например Т. Хрулев в своя учебник „Землеописание“ (Букурещ, 1858) пише, че в Търново живеят 20 000 души, а в „Търговското ръководство...“, издадено през следващата 1859 г., е отбелязано, че Търново има 30 000 жители (Trgovsko rakovodstvo, 1858: 502).

Данните на Лъжан за Търново са сходни с тези, публикувани от отлично познаващия града, роден и живял в него възрожденски учител и просветен деец Петко Р. Славейков. В статия описание на Търново, поместена в „Цариградски вестник“, Славейков отбелязва следните квартали (махали) на града: „Варош или Нова и Дервенска махала, Циганска махала, Баждарлък, Чаршия, Кая-баш, Исар, Френк-Исар, Карши-яка, и Долня махала“ с общо население от 32 000 души „на равно турци и българи, евреи нема, арменци не останаха“¹³⁾.

2) По всяка вероятност Гийом Лъжан ползва като матрица за своя план картата на Търново, изготвена през 1837 г. от пруския офицер Хелмут фон Молтке и публикувана за първи път през 1845 г. в негова книга за Руско-турската война от 1828 – 1829 г., преиздадена през 1877 г. (Moltke, 1845, 1877). Няколко са аргументите в подкрепа на това твърдение: очертанията на р. Янтра и на двата ѝ малки притока източно от хълма Царевец са почти идентични с тези при Молтке; повечето улици и обекти в града съвпадат с тези от картата на Молтке, като планът на Лъжан е по-подробен в детайлите; има сходства и в очертанията на градската територия (границите на града), особено на запад и на юг.

Това е още едно доказателство за добросъвестната предварителна подготовка на Лъжан, преди да се насочи към конкретните си проучвания на терен. И очевидно става въпрос за подготовка, извършена в западноевропейските библиотеки и архиви.

3) Гийом Лъжан ползва картата на Молтке, но на практика я надгражда и постига много по-добър краен продукт. Неговият план е най-пълният известен засега план (карта) на Търново от онова време¹⁴⁾: с най-много локализирани махали и обекти (църкви, джамии, пътища, училище, мост, барутхането и пр.); за първи път в него са посочени с имената си важни за града ориентирни, като Картал, Баждарлъка, Кая баш, Митрополията, църквите в града, както и хълмовете Света гора (Гора), Хисар (Царевец) и Трапезица; за първи път се отделя по-голямо внимание на новата западна (българската) част на града, докато в останалите карти преобладават обектите от източната (турска) част, главно джамиите – това отговаря на новите реалности, тъй като районът на запад от конака през 50-те години на XIX в. е стопански проспериращият в града.

Изготвеният от Лъжан план на Търново е цветен и без съмнение притежава художествена стойност. В това отношение той превъзхожда останалите известни засега карти на Търново от 30-те – 70-те години на XIX в.: картите на Молтке и на Барт са черно-бели; тази на Сухомлинов е цветна, но в нея са използвани само 2 – 3 цвята (Yordanov, 2011), докато планът на Лъжан е по-пълноцветен, можем дори да го определим като „радваща окото“ художествена творба.

4) В плана на Лъжан могат да бъдат посочени и някои неточности, като най-голяма сред тях е локализирането на махалата Френкхисар. В плана тя е посочена по-на запад, отколкото в действителност е била, „отнесена“ е върху

съвременния кв. „Св. гора“, вместо на отсрещния бряг на р. Янтра, където Лъожан е поставил квартал със странното име „Отеака“ (вероятно същия, споменат от Петко Р. Славеиков с името „Карши-яка“). От прецизиране се нуждаят и някои от разположените върху плана църкви, например храмовете „Св. Богородица Панагия“. Тези неточности обаче в никакъв случай не намаляват стойността на плана на Търново, изготвен от Лъожан през 1857 г.

5) Новооткритият план на Търново позволява да се направят уточнения и корекции на датировките на някои градски обекти от епохата. Така например от публикациите до момента се знае, че дървеният мост, известен като „Владишки“, който свързва Долната махала с шосето за Арбанаси, е построен през 1874 г. (Draganova, 1972: 167), но ако се доверим на Лъожан (а няма основание да не го направим), има дървен мост на това място и по-рано, със сигурност през 1857 г. Освен това известно е, че майстор Колю Фичето построява църквата „Св. Константин и Елена“ през 1872 г. (Draganova, 1972: 196), но от плана на бретонския географ виждаме, че храм със същото име съществува на същото място още през 50-те години на XIX в., а вероятно и много по-рано. Очевидно въпреки голямото либерализиране на църковното строителство в българските земи след 30-те години на века продължава да се спазва изискването разрешение от централната власт за нова църква да се дава там, където и преди това е имало православен храм.

Ще завършим с още няколко щрихи от „портрета“ на Гийом Лъожан. Забравен, или по-скоро преоткрит днес, той не е неизвестен за времето, в което живее и твори. С уважение го цитира именитият му съвременник и сънародник Жул Верн в романите си „Пет седмици с балон“ (1863 г.) и „Петнадесетгодишният капитан“ (1878 г.), а статия от цели 55 реда е посветена на бретонския географ в *Grand Dictionnaire universel* на Pierre Larousse (1866 – 1901) (Lejean, 2011: 9). Отдал се на дълги проучвания на Балканите, той получава заслужено признание от големите изследователи на региона – Феликс Каниц не пести похвалите си по негов адрес, а Константин Иречек ползва публикациите му (Lejean, 2011: 444, 452). Без съмнение, Гийом Лъожан е добросъвестен учен с безспорни заслуги за изучаването на Балканите, в частност на българските земи. Новооткритият план на Търново от 1857 г. позволява да се потвърди тази оценка.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. В статията си „Записки за България и за българите“, публикувана през 1867 г., Любен Каравелов посочва като добър пример изследванията за българите на В. Григорович, Ами Буе, Киприян Робер, д-р Барт и д-р Хан, но остро критикува Лъожан, защото „...у него се появяват извънредни погрешки. Така например Варненският, Шуменският, Силистренският и Тулченският пашалъци и почти сичка Добруджа, т.е. почти сичка Восточна България е населена, по негово мнение, изключително с турци; а ние знаем твърде

добре, че даже и в Добруджа, дето турското население е най-гъсто, числото на мохамеданците (ние туряме в това число и новопреселившите се черкези и татари) е почти еднакво с числото на българското население. Освен това ние видяхме, че г. Лежан намира румъни даже и по бреговете на Архипелага, а за българските села и градове, които се намират в Румъния и които съставляват доволно важна цифра, тоя учен мъж не се е потрудил да каже нито две думи“ (Karavelov, 1984: 367 – 369).

2. Carte d'une partie du Liva de Trnovo (Bulgarie). Relevée par M. G. Lejean en 8-bre 1857. – In: „Bulletin de la Societe de Geographie“, Mai et Juin 1858.
3. В публикацията си от 1977 г. преподавателите във Великотърновския университет Георги Първев и Стоян Богданов за първи път в България насочват вниманието на научната общност към пътуванията и проучванията в българските земи на Лъжан (Parvev, Bogdanov, 1977). В изданието през 2008 г. „Атлас“ са поместени „Карта на част от лива (санджак) Търново от М. Г. Лежан, 1857“ и известната етнографска карта на Лъжан на Европейска Турция и васалните държави от 1861 г. (Atlas, 2008: 347, 514). В книгата си от 2009 г. Добриня Желева-Мартинс и Юлий Фърков публикуват картата на Пловдив, изготвена от Лъжан – на френски и на немски език (Jeleva-Martins, Farkov, 2009: 58 – 59, 70 – 71). В книгата на Тони Зарев, издадена през 2018 г., е включен параграфът „Пътуването на Гийом Лежан по българските земи“ (Zarev, 2018: 238 – 250).
4. Вероятно Лъжан има предвид Долната махала.
5. Лъжан бърка посоките – циганската махала в Търново се е намирала на северозапад.
6. Град и департамент в Североизточна Франция.
7. Става дума за прохода Дервент (Дервения), разположен на север от Търново.
8. Стефан (Стоян) Ахтар (1806 – 1860) е възрожденски деец от Търново, известен със своите заслуги в културно-просветната област: подпомага издаването на книги, сътрудничи на книжовници (Константин Г. Фотинов, Петко Р. Славейков, Николай Хр. Палаузов, Виктор Григорович и др.), издирва старини. Той е откривателят на „Синодик на цар Борил“ и на други антични и средновековни паметници (Majdrakova-Chavdarova, 1985).
9. Le Tour du monde, XXVI, 1873, p. 142.
10. Става въпрос за Неофит Византиос – митрополит на Търново от 1840 до 1846 г. и от 1848 до 1857 г. Нежелан от българите духовник, той влиза в остър конфликт с българските първенци. Кулминацията е през 1856 – 1857 г. Неофит спечелва благоразположението на османската власт, предавайки ѝ вестта за готвеното от Капитан дядо Никола въстание. Представеният тук текст на Лъжан дава допълнителни сведения за конфликта, получени от пътешественика при посещението му в Търново. Изпратена в османската столица българска делегация с участието на хаджи Николи Минчоолу и на други влиятелни българи от Търново, Габрово и района успява да издейства отзоваването на Неофит от Търновската митрополитска катедра през март 1857 г. (Markova, 1976: 145).

11. Цариградски вестник, VII, бр. 320, 323, 325, 326, 328, 329, 332 и сл.
12. Цариградски вестник, VII, бр. бр. 344 от 31 август 1857 г., с. 3.
13. Цариградски вестник, Год. V, бр. 221 от 16 април 1855 г., с. 3.
14. Това мнение се споделя и подкрепя от историка д-р Драгомир Йорданов – изследовател и добър познавач на старите карти на Търново, автор на публикации по темата (Yordanov, 2011). Изказваме нашата благодарност за получената информация и за ценните дискусии с д-р Йорданов в хода на настоящото изследване!

ЛИТЕРАТУРА

- Атлас (2008). Атлас „Българските земи в европейската картографска традиция (III – XIX в.)“. София: Тангра ТанНакРа.
- Драганова, Т. (1972). Търново през XIX в. *Известия на Окръжния исторически музей – В. Търново*. Т. V, 163 – 214.
- Желева-Мартинс, Д. & Фърков, Ю. (2009). *История на българското градоустройство XIX – XX век. Първа част. Диахронни анализи на устройството на големите градове*. София: Валентин Траянов.
- Каниц, Ф. (1995). *Дунавска България и Балканът*. Т. I – III, София: Борина.
- Каравелов, Л. (1984). *Събрани съчинения*. Т. 4, София: Български писател.
- Маждракова-Чавдарова, О. (1985). *Възрожденецът Стефан Пенев Ахтар*. София: Народна просвета.
- Манчев, В. (1982). *Спомени*. София: Издателство на Отечествения фронт.
- Маркова, З. (1976). *Българското църковно-национално движение до Кримската война*. София: Издателство на Българската академия на науките.
- Първев, Г. & Богданов Ст. (1977). Пътните бележки на Гийом Лежан като извор за българската история. *Трудове на Великотърновския университет „Кирил и Методий“*, кн. 3, 219 – 263.
- Радев, И. (2000). *История на Велико Търново XVIII–XIX в.* В. Търново: Слово.
- Търговско ръководство (1858). *Търговско ръководство за тръгувание, промишленост, мореплавание и за търговски делания...* Преведено и печатано с иждивението на Хр. Л. Хамамджиев. Превод А. П. Гранитски. Цариград.
- Йорданов, Д. Руска карта на Търново от 1877 г. *Известия на Регионален исторически музей – Велико Търново*, XXVI, 305 – 317.
- Зарев, Т. (2018). *Отечество... защо?* София: Изток-запад.
- Lejean, G. (2011). *Voyages dans des Balkans 1857 – 1870*. Textes édités et présentés par Marie-Thérèse Lorain et Bernard Lory. Paris: Non Lieu.

- Lorain, M.-Th. (2006). *Guillaume Lejean, voyageur et géographe (1824 – 1871)*. Rennes: Les Perséides.
- Lory, B. (2011). Felix Kanitz und Guillaume Lejean: Kollegen oder Rivale?. – In: Kostic, Dj. S. (Hrsg) *Balkanbilder von Felix Kanitz*. Belgrad: Nationalmuseum, 69 – 78.
- Lory, B. (2016). Gloire et déclin de la cartographie française des Balkans (fin XVII – milieu XIXe siècles). – In: Marès, A. (dir.) *La France et l'Europe médiane. Médiateurs et médiations*. Paris: Institut d'Etudes Slaves, 21 – 39.
- Rizoff, D. (1917). *Les Bulgares dans leurs frontières historiques, ethnographiques et politiques. Atlas, contenant 40 cartes*. Préface de D. Rizoff, Ministre de Bulgarie à Berlin. Berlin : Königliche Hoflithographie, Hof-Buch- und -Steindruckerei WILHELM GREVE.

REFERENCES

- Atlas (2008). *Atlas "Balgarskite zemi v evropeiskata kartografska tradicia (III – XIX v.)*.
- Draganova, T. (1972). Tarnovo prez 19 v. – *Izvestia na Okrajnia istoricheski muzej – V. Tarnovo*. V, 163–214.
- Jeleva-Martins, D., Farkov, J. (2009). *Istoria na balgarskoto gradoustroistvo XIX – XX v. Parva chast. Diahranni analizi na ustroistvoto na golemite gradove*. Sofia: Izdatelstvo Valentin Traianov.
- Kanitz, F. (1995). *Dunavska Balgaria i Balkanat*. T. I–III, Sofia: Borina.
- Karavelov, L. (1984). *Sabrani sachinenia*. T. 4, Sofia : Balgarski pisatel.
- Lejean, G. (2011). *Voyages dans des Balkans 1857–1870*. Textes édités et présentés par Marie-Thérèse Lorain et Bernard Lory. Paris : Non Lieu.
- Lorain, M.-Th. (2006). *Guillaume Lejean, voyageur et géographe (1824–1871)*. Rennes : Les Perséides.
- Lory, B. (2011). Felix Kanitz und Guillaume Lejean: Kollegen oder Rivale?. – In: Kostic, Dj. S. (Hrsg) *Balkanbilder von Felix Kanitz*. Belgrad: Nationalmuseum, 69–78.
- Lory, B. (2016). Gloire et déclin de la cartographie française des Balkans (fin XVII – milieu XIXe siècles). – In: Marès, A. (dir.) *La France et l'Europe médiane. Médiateurs et médiations*. Paris: Institut d'Etudes Slaves, 21–39.
- Majdrakova-Chavdarova, O. (1985). *Vazrojudenecat Stefan Penev Ahtar*. Sofia: Narodna prosveta.
- Manchev, V. (1982). *Spomeni*. Sofia: Izdatelstvo na Otechestvenia front.
- Markova, Z. (1976). *Balgarskoto carkovno-nacionalno dvijenie do Krimskata voina*. Sofia: Izdatelstvo na Balgarska academia na naukite.
- Mission de Lejean (1858). Mission de M. G. Lejean dans les Provinces danubiennes. – *Bulletin de la Société de géographie*, 4e série, T. XV, janvier-février 1858, 99–116.

- Moltke, H. (1845, 1877). *Der russisch-türkische Feldzug in der Europäischen Türkei 1828 und 1829*. Berlin.
- Parvev, G., Bogdanov, St. (1977). Patnite belejki na Guillaume Lejean kato izvor za balgarskata istoria. *Trudove na Velikotarnovskia universitet "Kiril I Metodij"*, No. 3, 219–263.
- Radev, I. (2000). *Istoria na Veliko Tarnovo XVIII–XIX v. V*. Tarnovo: Slovo.
- Rizoff, D. (1917). *Les Bulgares dans leurs frontières historiques, ethnographiques et politiques. Atlas, contenant 40 cartes*. Préface de D. Rizoff, Ministre de Bulgarie à Berlin. Berlin : Königliche Hoflithographie, Hof-Buch- und -Steindruckerei WILHELM GREVE.
- Trgovsko rakovodstvo (1858). *Trgovsko rakovodstvo za traguwanie, promishlenost, moreplavanie i za targovski delania...* Prevod A. P. Granitski. Tzarigrad.
- Yordanov, D. (2011). Ruska karta na Tarnovo ot 1877 g. – *Izvestia na Regionalen istoricheski muzei – Veliko Tarnovo*, XXVI, 305–317.
- Zarev, T. (2018). *Otechestvo... zashto?* Sofia: Iztok-zapad.

UNKNOWN CITY PLAN OF TARNOVO FROM 1857

Abstract. The article presents a newly found city plan of Tarnovo, which was composed in 1857 by the Brittany-born geographer and cartographer Guillaume Lejean. The city plan was found at a Paris bouquiniste in 2018. As it is unsigned, the article offers some arguments supporting its attribution to Lejean. When he visited the old Bulgarian capital in the spring of 1857, he collected data, which he published and used as a basis for drawing the plan. This is the best among the city plans (maps) of Tarnovo to be composed until the late 1870s, both as a work of cartography and in terms of its historical information and artistic value.

Keywords: Guillaume Lejean; Tarnovo; geography; cartography; city plan

✉ **M. Bernard Lory, Professeur des universités**
à l'Institut national des langues et civilisations orientales
INALCO
65, Rue des Grands Moulins
75214 Paris Cedex 13

✉ **Prof. Ivan Rusev, DSc.**
University of Economics
77, Kniaz Boris I Blvd.
9002 Varna
E-mail: ivroussev@ue-varna.bg